

دیوان مشرقی کاشانی

محمد حسین بن میرزا آقا خان غفاری کاشانی

(متوفی ۱۲۹۹ق)

به کوشش ناصرعلی دزفولی

سرشناسه	: مشرقی کاشانی، محمدحسین بن میرزا آقاخان، - ۱۲۹۹ ق.
عنوان قراردادی	: دیوان
عنوان و نام پدیدآور	: دیوان مشرقی کاشانی (متوفی ۱۲۹۹ ق.) / محمدحسین بن میرزا آقاخان غفاری کاشانی؛ به کوشش ناصرعلی دزفولی؛ [به سفارش] بنیاد متن پژوهی پارسیان.
مشخصات نشر	: تهران: ارمغان تاریخ، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۳۱۸ ص.: مصور.
شابک	: ۴۵۰۰۰۰ ریال 8-24-8079-600-978:
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۳۱۸.
موضوع	: شعر فارسی -- قرن ۱۳ ق.
موضوع	: Persian poetry -- 19th century
شناسه اثر	: دزفولی، ناصرعلی
شناسه افزودن	: بنیاد متن پژوهی پارسیان
رده بندی کنگره	: IR : ۷۲۰۰۱ ۱۳۹۷ ۵۹ / د۹
رده بندی دیویی	: ۵ / ۱۸۰۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۹۹۱۰۰۷

دیوان مشرقی کاشانی
محمدحسین غفاری کاشانی
به کوشش ناصرعلی دزفولی

ناشر	ارمغان تاریخ
چاپ اول	تهران، ۱۳۹۸
شمارگان	۱۰۰۰
قیمت	۹۰۰۰۰ تومان
دورج جلد	محمود خانی
صفحه‌ی	برادران خانی
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۸۰۷۹-۲۴-۸
چاپخانه	ارمغان

تمامی حقوق برای بنیاد متن پژوهی پارسیان محفوظ است

انتشارات و توزیع:

آدرس: میدان انقلاب، ابتدای خیابان کارگر جنوبی، کوچه رشته‌پنج، پلاک ۱۳، واحد ۴، تلفن:

۰۹۳۶۶۰۶۹۱۲۳-۶۶۹۴۶۶۵۶

پست الکترونیک:

armaghan.tarikh@gmail.com

فهرست مطالب

عناوین

صفحه

۱

مقدمه

۱۷

دیوان مشرقی کاشانی

۳۰۵

فهرست اشعار

۳۱۸

منابع و مأخذ

www.ketab.ir

شرح حال مشرقی از طرائق الحقایق

میرزا محمدحسین غفاری کاشانی تخلص شاعرانه اش "مشرقی" و نسب را به سی و نه واسطه به ذر ابن ابی ذر غفاری صحابی می‌رساند.

از طایفه بنو غفاری در طهران و سایر ممالک بسیار هستند که غالب مستخدمین دولت اند و از امرا می‌باشند. و بالجمله وی بعد از تحصیل برخی از مقدمات علمیه و تکمیل عربیه و ادبیه در هنگام ولایت شاه شهید ناصرالدین شاه به تبریز رفت و کمال تقرب جست و همواره مورد مراحم و الطاف بود. چون آن شهریار در «سنه» شصت و چهار بر تخت موروثی جلوس فرمود و بر اورنگ جهانبانی ارثه انداخت مشرقی را نیز هوای سلطنت فقر در سر افتاد یکباره ترک منصب و جاه کرد و از یاران شبانه و رندال پیمانه احتراز و روی دل به اصحاب نیاز آورد، پیمانه شکست و با حق پیمان بست. به شیرز آمد و به دلالت حاج ملا محمدحسن عبدالعلی شاه از خدمت رحمتعلی شده به شرف توبه و تلقین فایده چنانکه خود گوید:

در کف لَوای حیدر کرار آمدیم با رحمت الله شه ابرار آمدیم
رحمتعلی است مقصد و عبدالعلی دلیل با قافله به ره سالار آمدیم

و اشتغال به مراقبه ذکر دوام و فکر مدام نمود. حالات عجیب و مقامات غریب مشاهده کرد. شیفته مولی و فریفته اهل ولا گردید و از آنجناب به لقب محتاج علی مفتخر شد و عود به کاشان نمود و در بزر آباد که یکی از قرای کاشان است ساکن و طرح خانقاه و باغچه انداخت در زاویه و کنج عزلت نشست و در بر روی اغیار داخلی و خارجی بست و گاهگاهی به اشعار عارفانه طبع را مشغولی داشت و "محتاج علی" در مقاطع نوشت و احوالی به طرز شاعرانه سخن

موزون بافت و مشرقی تخلص نمود تا آنکه در سال هزار و دویست و نود و نه (=۱۲۹۹ق) در همانجا جهان فانی را وداع و به عالم جاودانی شتافت و بر حسب وصیت در درب باغچه مذکوره به خاکش سپردند اینک مزارش منزلگه فقر است.

و از وی دو دختر و دو پسر به جای ماند نام یک پسرش آقا علی، عمامه بر سر و چندی اصفهان ماند و چون والده اش از طایفه مرحوم آقا سید محمدتقی پشت مشهدی است لهذا ساکن پشت مشهد است.

و مرحوم فتح الله خان کاشانی شیبانی که با وی همقدم و بنی عم بود و در رثای او اشعاری سروده از آنجه است:

در مشرق عشق مشقی شاهی بود	در مملکت فقر شهنشاهی بود
اینها بگذار آگهی دارم من	کاندر همه چیز مرد آگاهی بود
هم نام تو در حشر نفی تو شود	وین باغ کنون باغ ربیع تو شود
در حصن محبت علی جایت بود	و آنجای علی حصن منیع تو شود

دیوان اشعار مشرقی را نواب علیه طلعة الدولة بنام میرزا پور خاقان مغفور زوجه میرزا نظام مهندس الممالک ابن عم مشرقی منارج طبع داده و باسمه شده.^۱ تمام شد عبارت صاحب طرائق الحقایق.

نسب و خاندان مشرقی

میرزا حسین غفاری بن میرزا آقا خان (معز الدین) بن احمد بن میرزا الدین غفاری کاشانی (حاکم کاشان) در نیمه اول قرن سیزدهم هجری قمری در کاشان متولد شد. طایفه او از اولاد ابوذر غفاری صحابی مشهور هستند که در کاشان و دیگر بلاد ایران ساکن گشته اند و به مقامات کشوری و لشکری نائل شدند. غالب اجدادش از قضات کاشان بوده که در آن سامان محل رجوع عام و خاص گشتند بطوریکه خواجه تاج الدین شبلی شیروانی از اعیان وزرای جهانشاه قره قویونلو (۸۷۴-۸۴۱ق) در سر مقبره یکی از امامزادگان و چند تن از قضات این

^۱- طرائق الحقایق، ج ۳، ص ۴۰۵ و ۴۰۶.

خاندان دو گنبد رفیع و مناره و مسجدی بنا نمود که به مسجد خواجه تاج الدین معروف بوده اما اکنون از مسجد و منار آن نشانی نیست.^۱ جدّش میرزا معزّ الدین از ۱۱۶۲ق تا اواخر دوره زندیه و اوایل دوره قاجار حاکم کاشان بود و اولادش در دولت قاجاریه مقرّب سلطان گردیده و به مقامات والای حکومتی نائل گشتند.

میرزا معزّ الدین کاشانی (حاکم کاشان)

میرزا معزّ الدین محمد بن احمد بن قاضی عبدالمطلب غفاری کاشانی به لحاظ خوشرفتاری و مردم داری زبانزد خاص و عام محسوب شده و یگانه عصر خویش بود. میرزا معزّ الدین محمد در سال ۱۱۶۲ ق از طرف کریم خان به حکومت کاشان، قم و نطنز و جوشقان منصوب گردید.^۲ وی توانست با درایت و شایستگی در دوران حکومتش خطه کاشان را که در معرض لشکرکشی و تصرفات خونین بود از تجاوزات پی در پی مهاجمین و متعذیان مصون نگاهدارد.^۳

اولاد مشرقی

میرزا محمد حسین مشرقی فرزند دوم معزال دین معروف به میرزا آقا خان بود که وی نیز فرزند دوم میرزا احمد بن معزالدین حاکم کاشان محسوب می شد. مشرقی دوزن اختیار نمود. زن اول صاحب سلطان دختر محمد ابراهیم -عمویش- بود که حاصل این ازدواج دو پسر و دو دختر شد. پسرها آقا مظفر و آقا منصور که در جوانی فوت کردند و یک دختر بنام کوکب خانم عیال حسینقلی غفاری و دیگری عذرا خانم عیال شاهزاده موفق الساعی به...^۴

^۱-تاریخ کاشان، ص ۲۹۵؛ کاشان نگین انگشتی تاریخ ایران، ص ۱۴۶

^۲-همان، ص ۳۱۷

^۳-تاریخچه و شجره خاندان غفاری کاشانی، ص ۱۵۷؛ لازم به توضیح است که: در سال ۱۱۷۴ هجری قمری به خاطر بیماری معزالدین غفاری توانایی ضبط و ربط امور را نداشت و بدین علت کاشان دچار آشفتگی شد و کریم خان حکومت کاشان را به قلمرو حکومت حاج آقا محمد رعنائی در اصفهان افزود لیکن تا سال ۱۱۷۷ قمری که کریم خان دوباره به کاشان می آید معزالدین غفاری از وی استقبال می کند و مشخص است که تا آن زمان حکومت کاشان در دست معزالدین و نزدیکانش بوده است. ر.ک: کاشان نگین

انگشتی تاریخ ایران، صص ۳۴۷-۳۴۹

^۴-تاریخچه و شجره خاندان غفاری کاشانی، ص ۱۷۷

زن دوم مشرقی دختر سید محمدتقی پشت مشهدی بود که از وی یک پسر به نام میرزا علیمحمد ملقب به معتمد العلماء و یک دختر بوجود آمد. معتمد العلماء به گفته صاحب طرائق الحقایق ملبّس به لباس روحانیت بوده و در پشت مشهد ساکن گردید.^۱ دختر مشرقی از زن دومش یک دختر داشته که مادر مرحوم نظام الدین مجتهد پشت مشهدی بوده که یک دوره وکیل کاشان در مجلس شورای ملی بوده است.^۲

مصاحبان مشرقی

اول. سید محمدتقی پشت مشهدی

از مصاحبان مشرقی کاشانی و والد زوجه اش سید محمدتقی پشت مشهدی کاشانی ابن میر عبدالحی بن میرابیم بن سید ماجد الحسینی الکاشانی از فحول علمای شیعه و عرفا بوده که در سنه ۱۲۵۹ هجری قمری به عالم بقا شتافت.^۳ وی پیرو حاجی ملا محمدحسن نائینی و اهل ذکر و سرایش پناهدها، رمازان بود.^۴

صاحب تذکره پرتوستان در احوال،^۵ - آج محمدحسن نائینی و سید محمدتقی پشت مشهدی چنین گوید:

"حاج محمدحسن ارادت به خدمت جناب حاج عبدالوهاب نائینی داشته و او مرید جناب میرمحمدتقی شاهی بوده است و او تربیت از شیخ محمد مؤمن استیری سبزواری یافته - رحمهم الله تعالی. حاج سید محمدتقی پشت مشهدی کاشانی که از اعظام علما بوده به پیاده رفتن در رکابش مفاخرت می کرد."^۶

پس از وفات وی به دستور محمدشاه قاجار و حاج میرزا آقاسی آقاهاهی زیبا برای حاج سید محمدتقی مجتهد پشت مشهدی در سال ۱۲۶۲ قمری ساخته شد.

۱- طرائق الحقایق، ص ۴۰۵

۲- تاریخچه و شجره خاندان غفاری کاشانی، ص ۱۷۷

۳- تاریخ کاشان، ص ۲۸۸

۴- پرتوستان، رضا قلی خان هدایت، ص ۶۶؛ کاشان نگین انگشتی تاریخ ایران، ص ۳۷۶

۵- پرتوستان، ص ۶۸ و ۶۹

۶- کاشان نگین انگشتی تاریخ ایران، ص ۱۳۷

دوم. حاج محمدحسن بن احمد النطنزی الکاشانی

حاج محمدحسن بن احمد النطنزی الکاشانی معروف به عبدالعیشاه در طریقت دلیل و راهنمای مشرقی به سوی مرشدش رحمت علیشاه شیرازی بود. حاج محمدحسن از شاگردان سید محمدتقی پشت مشهدی والد زوجه مشرقی بود. محتمل است که مشرقی همدرس و همدوره حاج محمدحسن کاشانی بوده باشد و این امر باعث گردید که بوسیله او با طریقت نعمت الهی و حاج زین العابدین شیرازی آشنا گردد.

مشرقی کاشانی چنین سروده:

در کت ل وای حیدر کرار آمدم با رحمت علی شه ابرار آمدم
رحمتعلی است و عبدالعلی دلیل با قافله به همراه سالار آمدم

حاج ملا محمد حسن در سال ۱۲۳۲ قمری در کاشان متولد شد. وی تحصیلات خود را در کاشان نزد پدر و برادرش میرزا بوتراب و حاج سید محمدتقی پشت مشهدی و دیگر اساتیدی که غالباً از شاگردان جدش ملا محمد نراقی بودند فرا گرفت و در نهایت به درجه اجتهاد نائل گردید.^۱ جلسات درس حاج سید محمدتقی پشت مشهدی باعث گردید تا حاج ملا محمدحسن به عرفان متمایل گردد. وی ابتداءً از کرم‌ان شد و از محضر حاج سید محمدعلی سیرجانی کرمانی ملقب به منیرعلیشاه، کسب فیض نمود تا اینکه به دلالت منیرعلیشاه در سال ۱۲۷۰ هجری قمری به شیراز رهسپار و با خدمت حاج زین العابدین میرزا کوچک شیرازی ملقب به رحمتعلیشاه رسید.^۲ پس از درگذشت میرزا کوچک شیرازی بسال ۱۲۷۸ ق عبدالعیشاه به حاج آقا محمد شیرازی ملقب به منورالهدی، دست ارادت داد و دستگیری فقرای عراق و خراسان و کرمانشاهان را عهده دار گردید.^۳

صاحب طرائق الحقایق در خصوص احوال حاج ملا محمدحسن نطنزی معروف به عبدالعیشاه چنین گوید:

^۱ - دیوان عبدالعیشاه کاشانی، ص ۷

^۲ - همان، ص ۷

^۳ - حقیقه الشعرا، جلد دوم، ص ۱۱۷۷

العالم المؤمن و المؤمن الممتحن مولانا الحاج محمد حسن ابن مولانا احمد النطنزی الکاشانی الملقب عبدالعلی شاه طاب ثراه، والد آنجناب از فحول تلامذه قدوة المحققين المجتهدين المتأخرين حاج ملا احمد نراقی است اعلى الله مقامه و نسبت مصاهرت بهم رسانید و از بطن آن مخدّره دو گوهر تابناک به هم رسید و هما الثوران الثیران الفاضلان الکاملان و العالمان العاملان الحسان محمد حسن و محمد حسین؛ این دو بزرگوار از دو احمد به ظهور رسیده اند در مدرسه شاه کاشان نزد پدر بزرگوار و سایر فضلاء تلامیذ جد اشتغال به تحصیل علوم نمودند و گوی سبقت از همگنان ربودند و چون به پایه اجتهاد رسیدند اخوی کوچک بنابه حاجی ملا حسین شریعتمدار ظواهر را کافی و مستند و جواهر را وافی دانست، امروز یکی از ارکان علماء کاشان و فیصل قضایا بوجود ایشان است صحبت آن قدوة ارباب علم در ممتاز بیار داد. جامع معقول و منقول، خوشگو و نیکو و با اصحاب محبت و ولا خود دارند.

اما جناب حاجی ملا احمد حسن حصول ظن از الفاظ را کافی در وصول به حقایق معانی ندانسته در طلب ارباب یقین کوشید در وادی صاحبان معرفت پونید خرج من الکاشان خائفاً یترقّب، پیاده با پای آبله به کرمان آمد و چندی در خدمت جناب زبدة الواصلین سید محمد منیرعلیشاه بود و خاتمه امرش محوّل به شیراز فرمودند و از حضرت رحمت تربیت ها دید و ریاضت ها کشید و اربعینات به سر آورد.

راقم خاطر دارد در اواخر اربعین سوم در زاویه یی که مابین بید باذن والد گاهی خدمتش می رسید و انجام فرمایش او را می نمود غالباً خاموش و دلش به ذکر حق در جوش بود که شنیده می شد و به حدی ضعیف گردیده بود که گویا تشریح است.

خلاصه چونکه از سیر مبدأ و منتهی و فناء از فنا به حال بقاء باز آمد بلقب عبدالعلی شاه و اجازه ارشاد طالبین راه رشاد مفتخر و آنروز که عازم کاشانه کاشان گردید هوا در کمال سردی بود موزه و پوستین بر او پوشیدند و روانه گردید، بعد در چند سال قبل سفری نیز به شیراز آمد و مراجعت نمود دیگر خدمتش نرسید تا سال نود و چهار در کاشان هفته ای در منزل ایشان مهمان بود و هنوز آن چکمه و پوستین را داشت و بدان تبرک می جست و چندی در طهران خدمتش مشرف می گردید الحق فقرای خوب از حجر تربیتش به کمال رسیدند و در

سال هزار و سیصد و دو پانزدهم ربیع الآخر روح پاکش به عالم قدس رفت و کالبدش در کاشان به خاک سپردند- و قبره هناك معروف یزار و یتبرک.
مرثیه در تاریخ فوت آنجناب بعضی به نظم آورده اند از آن است:

جست ز زندان تن حاج محمدحسن رست ز دار محن چون پری از اهرمن
بود ربیع دوم خمس عشر ناگهان خرقه تهی کرد و رفت همچو گلی از چمن
خواستم از پیر عقل من هله تاریخ او گفت که رفت او بغش سوی جنان از جهن
۱۳۰۲

از غم آن جن پرست پشت طریقت شکست چند دهم شرح و بسط نیست مجال سخن
و آنجناب را اشعار عارفانه بسیار است و جمع نموده دیوان خوبیست قریب ده هزار بیت می شود، عبدعلی تخلص می نماید.^۱
مقبره وی در محله ملا قطب مقابل امامزاده، معروف به خواجه تاج الدین جنب مسجد حاج آقابزرگ کاشان قرار دارد.^۲
از شاگردان او می توان به محمدحسین کاشانی متخلص به مشرقی^۳، حاجی سید آقا بزرگ کرمانشاهانی^۴، میرزا سید علی خان تفرشی^۵ و سید اسماعیل اجاق^۶ اشاره نمود.
سوم. رحمتعلیشاه شیرازی

زین العابدین - رحمتعلی شاه - بن الحاج معصوم بن الحاج محمدحسن بن الحاج معصوم قزوینی حائری شیرازی در سال ۱۲۰۸ قمری در کازان زاد شد.^۷ او را به نام عم پدرش حاج میرزا زین العابدین قزوینی تاجر معروف که از ایران به عراق رفته بود زین العابدین

^۱- طرائق الحقایق، صص ۴۰۳-۴۰۴

^۲- گلستان جاوید، جواد نوربخش، ص ۲۳، کاشان، نگین انگشتی تاریخ ایران، ص ۱۴۶

^۳- طرائق الحقایق، ص ۴۰۴

^۴- همان، ص ۴۳۸

^۵- همان، ص ۶۰۶

^۶- دیوان عبدعلیشاه کاشانی، ص ۳۴

^۷- طرائق الحقایق، جلد سوم، ص ۲۸۷

نامیدند و به همین مناسبت وی را میرزا کوچک می خواندند.^۱ نظر به اینکه پدرش حاجی معصوم معاش را به تجارت می گذرانید به زیارت اماکن شریفه مکرر می رفته ولادت حاجی زین العابدین در کاظمین اتفاق افتاد. در اواسط سنه هزار و دویست و هفده (=۱۲۱۷) با والد ماجد و والده و اخوان به شیراز آمدند و در نزد جد خود به تکمیل علوم عقلیه و نقلیه اشتغال نمودند و والده محترمه اش عزت نساء بیگم در سال هزار و دویست و بیست و هشت دل از جهان فانی برداشت و به عالم باقی خرامید.^۲ خاندان ایشان اهل علم و فضل بوده و در شیراز محل رجوع عام و خاص بودند. از این خاندان ابتدا مرحوم حاجی محمدحسین بن حاجی محمدحسن صاحب مسند حسینی به فقر گرایید و به میرزا ابوالقاسم سکوت ارادت ورزید سپس میرزا زین العابدین به طریقت وارد شد و دست ارادت به مستعلی شاه شیروانی داد.^۳ رحمتعلی شاه هنگامی که در شیراز بود در سال ۱۲۳۴ ق در بقعه باباکوهی با مستعلی شاه شیروانی آشنا گردید.^۴ معلّمات ایشان را به مجذوبعلیشاه کبودرآهنگی رهنمون شد و بدینوسیله جمعی از مشایخ علم را ملاقات نمود.

حاجی شیروانی در بستان السیاحه در خصوص احوال زین العابدین شیرازی مشهور به میرزا کوچک و ملقب به رحمتعلیشاه چنین گوید:

به واسطه فقر مرید قطب العارفین -مدوبعلیشاه- قدس سرّه- است و به شرف صحبت آن حضرت رسیده و جمعی از مشایخ عصر را نیز به واسطه این راه و بسیار علمای زمان را ملاقات نموده و طریق سفر عراقین و خراسان و عمان و حجاز و یشرب پیموده و زحمت بسیار و مشقت بی شمار از ابنای روزگار کشیده و زهر ملامت از دست بیگانه را خوریش، توانگر و درویش چشیده خصوص از قاسم خان رنج بسیار دید و باری تعالی آن را نپسندید و از رنجش خاطر او عن قریب به دارالجزا خرامید. شعر:

تادل مرد خدا نامد به درد هیچ قومی را خدا رسوا نکرد

^۱-پیران طریقت، ص ۸۷

^۲-طرائق الحقایق، جلد سوم، ص ۳۸۷

^۳-همان

^۴-طرائق الحقایق، جلد سوم، ص ۳۸۸؛ مکارم الآثار، حبیب آبادی، جلد دوم، ص ۳۲۸

مدّت چهار ده سال می شود که اکثر اوقات جلیس و همدم و انیس و محرم فقیر است.^۱
 رحلتشان در هفدهم صفر سال هزار و دویست و هفتاد و هشت (= ۱۲۷۸ق) است و جناب
 حاجی آقا محمد منورعلیشاه بر وی نماز خواندند. مدفنشان مقبره درب سلم، روی صفت تربت
 سمت غربی که بر حسب وصیت آنجا دفن شدند. رحمة الله علیه.^۲
 برخی اصحاب ایشان عبارتند از:

حاجی میرزا ابوالحسن نعمتعلیشاه، میرزا اسدالله علی آبادی، آقا اسدالله بن حاج
 معصوم (برادرشان)، حاجی الله قلیخان ایلخانی، حاجی بابا بیک اسدآبادی، میرزا بابا مستوفی
 گرگانی، حاج میرزا ترابعلی، جهانسوز میرزا امیرنویان، میرزا حسن لسان الاطباء، میرزا حسن
 بن محمد (صفیعلیشاه)، سید حسین خان بن سید محمدتقی خان محلاتی، میرزا حسین
 خان سپهسالار، والفقاحلی خان عرب بسطامی، بابا رجب کفاش شیرازی، صابرعلیشاه
 جرقویه ای، صاحبقران، آقا، بهماسب میرزا موید الدوله، عبدالباقی میرزا، حاج عبدالعظیم
 هروی، ملا علی بهمنعلی، آقا، شاه محلاتی، میرزا عیسی علی آبادی، فتح الله خان شیبانی،
 حاج فضل الله میرزا، مانکچی صاحب، زردشتی، میرزا محمدخان سپهسالار، حاج آقا محمد
 منورعلیشاه، محمدابراهیم خان نظام الدوله، سوری، میرزا محمدباقر علی آبادی، حاج
 محمدتقی شیرازی، آقا محمدحسن زرگر، محمدحسن سیرجانی کرمانی، محمدحسن
 صامتعلی، محمدحسن عبدالعیشاه، میرزا محمدحسین غفاری محتاجعلیشاه، میرزا
 محمدحسین منصورعلی بن زین العابدین (فرزندش)، محمدحسین خان سررشته دار، آقا
 محمدرضا اصفهانی، حاج محمدکاظم طاووس العرفاء، محمدحسین بن حاج عبدالغفار
 شیرازی، میر محمدهادی بن حاج میرزا محمد پاقلعه ای، آقا محمدحسین شاکسته نویس،
 مصطفی قلیخان قراگوزلو همدانی، میرزا نصرالله خان صدرالممالک اردبیلی، آقا سید هدایت
 الله کرمانی.^۳

^۱- بستان السیاحه، زین العابدین شیروانی، جلد دوم، ص ۱۰۰۶

^۲- حدیقه الشعرا، ج دوم، ص ۱۰۶۳، طرائق الحقایق، ج ۳، ص ۳۹۳

^۳- مکارم الآثار، ج ۲، صص ۳۳۶-۳۳۲

دیوان اشعار مشرقی

اشعار مشرقی مضامین و درون مایه ای عرفانی دارد. مدح سلاطین و حکام در دیوان او مشاهده نمی شود لیکن وی در مدح انمه اطهار (ع) و اولیای الهی و عرفای زمان اشعاری سروده است. استفاده از فنون و صنایع ادبی همچون تشبیه، استعاره، تلمیح، تمثیل و واج آرایی در سروده های وی بسیار است. مشرقی با استفاده از واژه ها و عباراتی ساده و روان در صدد انتقال مفاهیم بر می آید. وی بصورت زاید الوصفی تحت تاثیر اشعار و سبک مولانا قرار گرفته است. مشرقی در بسیاری از اشعار از شیوه مولوی استفاده نموده بطوری که در برخی موارد به تضمین اشعار مولانا می پردازد. کاشانی با بهره گیری از قوالب مختلف شعری نظیر قصیده، غزل، مثنوی، قطعه، رباعی و ... اعتقادات خود را بیان می نماید. اشعار او با موضوعاتی چون عشق به مبدأ هستی، راه و رسم آن، مدح مولای متقیان علی بن ابی طالب (ع)، مدح رحمت علیشاه شیرازی، طلب و رد، بنیادین دنیای و اعراض از آن و ... می پردازد.

در چگونگی تصحیح دیوان

در تصحیح دیوان مشرقی دو نسخه مورد استفاده قرار گرفت. نسخه اول که به نسخه الف رمزگزاری شده نسخه ای خطی است که به سفارش میرزا جلال الدین غفاری از دوستان و نزدیکان مشرقی در سنه ۱۳۰۲ قمری کتابت شده است. شماره ۸۵۶۶۲ در کتابخانه مجلس نگهداری می شود و دوم نسخه چاپ سنگی دیوان مشرقی است که در دوران مظفرالدین شاه و صدارت امین السلطان با دیباچه عبدالحسین بن لسان الملک خان تالیف و به همت و مساعدت مالی بانو طلعت الدوله بنت جلال الدین میرزا و زوجه میرزا نظام مهندس الممالک ابن عم مشرقی به طبع رسیده است و با نام نسخه (ب) رمزگزاری شد.

از ویژگی های رسم الخطی نسخه خطی دیوان مشرقی می توان به تمامی ویژگیهای رسم الخطی نسخه های دوره قاجاریه از قبیل چسبیدن حرف «ب» به کلمات بعدی، چسبیدن می به افعال اشاره نمود.

نکات ذیل در تصحیح این دیوان مورد استفاده قرار گرفت:

۱- اشعار موجود در دیوان خطی و چاپ سنگی تقسیم بندی مناسبی نداشت بدین لحاظ مصحح پس از تصحیح آن، هر یک از اشعار را ذیل قوالب شعری خود قرار داد و بر اساس حروف تهجی تنظیم و شماره بندی نمود.

۲- مشرقی غفاری برخی از اشعار را هنگامی سروده بود که در شیراز در کنار مرشد خود، رحمتعلی شاه به سر می برد بدین لحاظ در نسخه اصل این قبیل اشعار را که غالباً در قالب غزل می باشند ذیل عنوان "غزلیات محتاجیه رحمتیه که در ایام توقف فارس فرموده اند" آمده است، با توجه به تنظیم اشعار بصورت قالب بندی و حروف تهجی، جهت شناسایی این اشعار که نشانگر دوره خاصی از زندگی شاعر می باشند مصحح ذیل هر شعر عنوان "غزلیات محتاجیه رحمتیه" را درج نمود.

۳- فهرست ابیات دیوان را انتها درج گردید.

در خاتمه لازم است از مساعدت و الطاف دوستان عزیز و اخوان گرامی که در طبع و تصحیح این اثر یاری نمودند تقدیر و تشکر نمایم. بالاخص مولانا منورعلیشاه طهرانی که مشوق بنده به تصحیح و طبع مجدد دیوان مشرقی کاشانی بودند بسیار سپاسگزارم و توفیق و سلامتی را از درگاه خداوند متعال برایشان آرزومندم.

و کان ذلک فی اول نوال ۱۴۳۹ بعد الهجرة النبوية

الاحقر سرمدی رفیعی